

نقش دعا و مناجات در تربیت معنوی نوجوانان بر اساس صحیفه سجادیه

زهرابیگدلو^۱

چکیده

نوجوانی یکی از حساس‌ترین مراحل رشد انسان است که در آن شکل‌گیری هویت دینی و معنوی اهمیت ویژه‌ای دارد. در این دوره، نوجوان بیش از هر زمان دیگر نیازمند هدایت صحیح برای پاسخ به پرسش‌های بنیادین وجودی و رفع بحران‌های هویتی است. دعا و مناجات به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در تربیت معنوی، نقشی محوری در ایجاد ارتباط مستقیم با خداوند، تقویت هویت دینی، آرامش روانی و پرورش فضایل اخلاقی دارند. در این میان، صحیفه سجادیه به‌عنوان میراث گران‌سنگ امام سجاد علیه‌السلام، مجموعه‌ای بی‌بدیل از معارف تربیتی و معنوی را در قالب دعاها و مناجات‌های عمیق ارائه کرده است که قابلیت کاربردی فراوانی در تربیت معنوی نوجوانان دارد. این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی و بر پایه مطالعه منابع اسلامی، به بررسی جایگاه دعا و مناجات در تربیت معنوی نوجوانان بر اساس صحیفه سجادیه پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که دعاها و مناجات‌های امام سجاد علیه‌السلام به‌ویژه در موضوعاتی چون مکارم اخلاق، توبه، امید به رحمت الهی و دعای والدین برای فرزندان، راهکارهای عملی و تربیتی مؤثری برای پرورش معنوی نوجوانان ارائه می‌دهند. بر این اساس، استفاده از صحیفه سجادیه موجب تقویت ارتباط نوجوان با خداوند می‌شود، بلکه زمینه‌ساز رشد اخلاقی، شکل‌گیری هویت دینی مستحکم در این دوره حساس خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: دعا، مناجات، تربیت معنوی، نوجوان، صحیفه سجادیه

طلبه سطح ۲ حوزه علمیه کریمه اهل بیت^۱

تربیت معنوی نوجوانان از مهم‌ترین دغدغه‌های والدین، مربیان و متولیان تعلیم و تربیت در جوامع اسلامی است. نوجوانی مرحله‌ای حساس از زندگی انسان به شمار می‌رود که در آن پرسش‌های بنیادین درباره معنای زندگی، هدف آفرینش و جایگاه انسان در هستی شکل می‌گیرد. اگر هدایت صحیح در این دوره صورت نگیرد، زمینه بحران‌های هویتی، اضطراب و فاصله گرفتن از ارزش‌های دینی فراهم خواهد شد. در این میان، دعا و مناجات به‌عنوان ابزار ارتباط قلبی و عاطفی با خداوند، ظرفیت بالایی در هدایت نوجوان به سوی ایمان، آرامش و معنویت دارد. قرآن کریم دعا را «مغز عبادت» دانسته و آن را راهی برای آرامش دل‌ها و تقویت ایمان معرفی کرده است.^۳ همچنین امامان معصوم علیهم‌السلام با دعاها و مناجات‌های خود سبک تربیت معنوی را آموزش داده‌اند. در میان این منابع، صحیفه سجاده به‌عنوان میراث ارزشمند امام سجاد علیه‌السلام جایگاهی ممتاز دارد. این کتاب که «زبور آل محمد» نام گرفته است، مجموعه‌ای از ژرف‌ترین آموزه‌های معنوی و اخلاقی را در قالب دعا ارائه می‌دهد و می‌تواند راهکارهایی عملی برای تربیت نوجوانان در عصر حاضر عرضه کند. مطالعات متعددی درباره نقش دعا در تربیت اسلامی انجام شده است. برخی پژوهش‌ها به کارکردهای عمومی دعا در آرامش روانی پرداخته‌اند.^۵ و برخی دیگر بر تربیت اخلاقی در صحیفه سجاده تمرکز کرده‌اند.^۶ افزون بر این، تحقیقات روان‌شناسی دین نیز نشان داده‌اند که نیایش، عاملی اساسی در کاهش اضطراب و تقویت امید در نوجوانان است.^۷ با وجود این، بررسی جامع و نظام‌مند نقش دعا و مناجات در تربیت معنوی نوجوانان بر اساس صحیفه سجاده، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ علمی را پر کند.

این مقاله در پی آن است که:

۱. جایگاه دعا و مناجات در منابع اسلامی را تبیین کند.
۲. ویژگی‌های روانی و معنوی نوجوانان را بررسی نماید.
۳. نقش دعاها و صحیفه سجاده در تربیت معنوی نوجوانان را تحلیل کند.

^۲ طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۲، ص ۳۷۱

^۳ قرآن کریم، بقره، ۱۸۶

^۴ ابن‌بابویه، صحیفه سجاده، ج ۱، ص ۱۲

^۵ مظاهری، نیایش در قرآن و عترت، ج ۱، ص ۷۵

^۶ جوادی آملی، صحیفه سجاده و عرفان اسلامی، ج ۱، ص ۴۲

^۷ ملکیان، روان‌شناسی دعا، ج ۱، ص ۸۹

روش این پژوهش، تحلیلی - توصیفی و مبتنی بر مطالعه کتابخانه‌ای است. داده‌های تحقیق از منابع اصیل اسلامی همچون قرآن کریم، صحیفه سجادیه، نهج البلاغه و کتب روایی گردآوری شده و سپس با آثار مفسران، متکلمان و اندیشمندان اسلامی تطبیق داده می‌شود. همچنین از پژوهش‌های معاصر در حوزه روان‌شناسی تربیتی و تعلیم و تربیت اسلامی برای تبیین بهتر مباحث استفاده خواهد شد.^۸

۱- مبانی نظری پژوهش

۱-۱. تعریف دعا و مناجات

«دعا» در لغت به معنای خواندن و طلب کردن آمده است.^۹ در اصطلاح دینی، دعا عبارت است از رویکرد قلبی و زبانی بنده به سوی خداوند برای طلب حاجات و اظهار بندگی.^{۱۰} «مناجات» نیز از ریشه «نجوی» به معنای رازگویی و سخن گفتن در خفا است و در اصطلاح دینی به گفت‌وگوی عاشقانه و صمیمانه بنده با پروردگار اطلاق می‌شود.^{۱۱} بدین ترتیب، دعا بیشتر جنبه درخواست دارد، در حالی که مناجات بُعد عاطفی و صمیمی رابطه بنده با خدا را برجسته می‌سازد.

۲-۱. جایگاه دعا در قرآن کریم

قرآن کریم در آیات متعددی به اهمیت دعا اشاره کرده است. خداوند می‌فرماید: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»؛ مرا بخوانید تا اجابت کنم.^{۱۲} این آیه نشان‌دهنده رابطه مستقیم و بی‌واسطه بنده با پروردگار است. همچنین در آیه دیگر آمده است: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ»؛ هرگاه بندگانم از من درباره تو پرسند، همانا من نزدیکم.^{۱۳} این آیه بیانگر جایگاه دعا به عنوان پل ارتباطی میان انسان و خداوند است. افزون بر این، دعا عامل آرامش و اطمینان قلب معرفی شده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ».^{۱۴}

۳-۱. جایگاه دعا در روایات

^۸ مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ج ۱، ص ۴۵

^۹ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۲۵۴

^{۱۰} مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۰، ص ۲۹۴

^{۱۱} طریحی، مجمع البحرین، ج ۶، ص ۲۱۲

^{۱۲} غافر، ۶۰

^{۱۳} بقره، ۱۸۶

^{۱۴} رعد، ۲۸

روایات اهل بیت علیهم السلام جایگاه والای دعا را به خوبی روشن ساخته‌اند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ»؛ دعا مغز عبادت است.^{۱۵} امام صادق علیه السلام نیز می‌فرمایند: «عَلَيْكُمْ بِالْدُّعَاءِ، فَإِنَّهُ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ»؛ بر شما باد دعا، زیرا شفای هر بیماری است.^{۱۶} این احادیث نشان می‌دهد که دعا نه تنها ابزاری عبادی است، بلکه کارکردهای درمانی، روانی و تربیتی نیز دارد.

۴-۱. اهمیت صحیفه سجادیه

صحیفه سجادیه، که به «زبور آل محمد» شهرت یافته، مجموعه‌ای ارزشمند از ۵۴ دعا و مناجات منسوب به امام زین العابدین علیه السلام است. این کتاب پس از قرآن و نهج البلاغه، به عنوان سومین میراث ماندگار شیعه شناخته می‌شود (قاضی طباطبایی، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۹). دعا‌های صحیفه تنها متون عبادی نیستند، بلکه نوعی نظام جامع تربیتی، اخلاقی و معنوی را در قالب دعا به انسان عرضه می‌کنند. امام خمینی رحمه الله در این باره می‌فرماید: «صحیفه سجادیه کتاب دعا نیست، بلکه کتاب انسان‌سازی است»^{۱۷} از منظر تربیتی، دعا‌های صحیفه به موضوعاتی چون مکارم اخلاق، توبه، خوف و رجا، دعا برای والدین و فرزندان، یاد مرگ و آخرت، و امید به رحمت الهی پرداخته‌اند. این موضوعات دقیقاً با نیازهای معنوی نوجوانان هم‌خوانی دارد؛ چرا که آنان در سنین نوجوانی بیش از هر زمان دیگر در معرض بحران‌های روحی و اخلاقی قرار دارند.

۲- ویژگی‌های نوجوان و نیازهای معنوی او

۲-۱. ویژگی‌های روانی و شخصیتی نوجوان

نوجوانی، دوره‌ای میان کودکی و بزرگسالی است که معمولاً از سن ۱۲ تا ۱۸ سالگی را دربر می‌گیرد. این مرحله با تغییرات جسمی، شناختی، عاطفی و اجتماعی همراه است. نوجوان به دلیل این تغییرات، بیش از پیش در معرض بحران‌های روانی و هویتی قرار می‌گیرد.^{۱۸} از جمله ویژگی‌های این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

* استقلال‌طلبی: نوجوان تمایل دارد از والدین فاصله بگیرد و هویت مستقل خود را تجربه کند.

* هویت‌جویی: پرسش‌هایی مانند «من کیستم؟»، «هدفم چیست؟» و «چرا آفریده شده‌ام؟» ذهن او را مشغول می‌کند.

^{۱۵} حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۴۵

^{۱۶} کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۹

^{۱۷} خمینی، صحیفه امام، ج ۱۵، ص ۳۶۸

^{۱۸} مصباح یزدی، آموزش و پرورش اسلامی، ج ۱، ص ۱۴۳

* احساسات شدید و متغیر: تغییرات هورمونی موجب نوسانات عاطفی می‌شود.

* حساسیت نسبت به معنویت و ارزش‌ها: نوجوان در این سن به دنبال معنایی فراتر از زندگی مادی است و زمینه پذیرش آموزه‌های معنوی در او بیشتر است.^{۱۹}

۲-۲. چالش‌های معنوی نوجوان

اگرچه نوجوان مستعد رشد معنوی است، اما چالش‌هایی نیز در این مسیر وجود دارد:

* شک و تردیدهای اعتقادی: نوجوان ممکن است نسبت به باورهای دینی که در کودکی آموخته است دچار پرسش یا تردید شود.

* تأثیرپذیری از همسالان و رسانه‌ها: الگوهای بیرونی گاهی او را از مسیر تربیت دینی دور می‌کنند.

* بحران هویت: در صورت نبود هدایت صحیح، نوجوان گرفتار سرگردانی و اضطراب می‌شود

* گرایش به لذت‌گرایی: برخی نوجوانان ممکن است به دنبال ارضای سریع خواسته‌های مادی باشند که مانع رشد معنوی می‌شود.

۳-۲. نیازهای معنوی نوجوان

اسلام با دقت فراوان به نیازهای فطری و معنوی انسان در این سن توجه کرده است. مهم‌ترین نیازهای معنوی نوجوان عبارت‌اند از:

۱- نیاز به ارتباط با خداوند: قرآن می‌فرماید: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»؛ مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم. نوجوان در این سن بیش از پیش به رابطه قلبی با خدا نیاز دارد. دعا و مناجات این نیاز را پاسخ می‌دهد.

۲- نیاز به آرامش و امنیت روانی: امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «الدُّعَاءُ يَرُدُّ الْقَضَاءَ»؛ دعا قضا را برمی‌گرداند.^{۲۱} این روایت نشان می‌دهد که دعا می‌تواند اضطراب‌ها را کاهش داده و احساس امنیت درونی به نوجوان ببخشد.

۳- نیاز به هویت دینی: نوجوان در جست‌وجوی هویتی پایدار است. دعا‌های صحیفه سجاده، به‌ویژه در موضوعاتی چون مکارم اخلاق، می‌تواند نقشی مهم در شکل‌گیری هویت دینی او ایفا کند.^{۲۲}

^{۱۹} پیازده، روان‌شناسی رشد، ج ۳، ص ۲۱۲

^{۲۰} بقره، ۱۵۲

^{۲۱} کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۷۰

^{۲۲} جوادی آملی، تربیت دینی نوجوان، ج ۱، ص ۱۱۲

رابعاً، تقویت پیوند معنوی والدین و فرزند: دعای والدین برای فرزندان، بخشی از صحیفه سجادیه است و نوجوان را از حمایت عاطفی و معنوی والدین آگاه می‌سازد. این ارتباط دوطرفه، حس امنیت روانی نوجوان را تقویت می‌کند و او را در مسیر رشد اخلاقی و معنوی پایدار هدایت می‌کند.^{۵۱}

خامساً، هدایت به الگوگیری از معصومان: والدین و مربیان می‌توانند نوجوانان را با زندگی و دعا‌های امام سجاد علیه‌السلام آشنا کنند و نحوه استفاده عملی از مناجات و دعا برای مقابله با مشکلات و رشد اخلاقی را آموزش دهند.^{۵۲} این امر نوجوان را قادر می‌سازد که در زندگی واقعی، رفتارهای اخلاقی و معنوی را به شکل عملی تجربه کند.

۳-۷. الگوگیری از معصومان از طریق دعا

صحیفه سجادیه علاوه بر دعا‌های اخلاقی، الگوی عملی نوجوان را فراهم می‌آورد. نوجوان با مطالعه مناجات‌ها و نحوه درخواست از خداوند توسط امام سجاد علیه‌السلام، می‌آموزد که چگونه با مشکلات، ضعف‌ها و نیازهای خود مواجه شود و چگونه در مسیر معنویت پایدار قدم بردارد.^{۵۳}

یکی از مهم‌ترین ابزارهای تربیت معنوی نوجوانان، الگوگیری از رفتار و عبادت معصومان است. نوجوانان در این دوره حساس به دنبال هویت دینی و معیارهای اخلاقی هستند و مشاهده نمونه‌های عملی، آنان را در مسیر رشد معنوی و اخلاقی هدایت می‌کند. دعا و مناجات، به ویژه دعا‌های صحیفه سجادیه، نقش اساسی در ارائه الگوهای عملی از معصومان ایفا می‌کنند.

اولاً، الگویی عملی برای ارتباط با خداوند: نوجوان با مطالعه مناجات‌ها و دعا‌های امام سجاد علیه‌السلام می‌آموزد که چگونه با صمیمیت، خلوص نیت و اطمینان قلبی با خداوند ارتباط برقرار کند (ابن بابویه، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۶۵). این الگو، نوجوان را به تمرین نیایش و پرورش ارتباط معنوی پایدار تشویق می‌کند.

ثانیاً، الگوی اخلاقی و رفتاری: دعا‌های امام سجاد علیه‌السلام علاوه بر بعد عبادی، حاوی دستورالعمل‌های اخلاقی و تربیتی هستند. نوجوان با مشاهده این دعاها، یاد می‌گیرد که صبر، شکر، توکل، توبه و رعایت حقوق دیگران از ارزش‌های ضروری زندگی است.^{۵۴} این الگوهای عملی، نوجوان را قادر می‌سازند تا رفتارهای خود را با معیارهای اخلاقی و دینی هماهنگ کنند.

^{۵۱} مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ج ۲، ص ۱۹۲

^{۵۲} قاضی طباطبایی، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۵۴

^{۵۳} قاضی طباطبایی، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۵۴

^{۵۴} ابن بابویه، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۲۵

ثالثاً، الگو برای مواجهه با مشکلات و بحران‌ها: دعا‌های امام سجاد علیه‌السلام نشان می‌دهد که چگونه در شرایط دشوار، با توکل و امید به خداوند، آرامش و استقامت به دست می‌آید (قاضی طباطبایی، صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۵۴). نوجوانان با الگوبرداری از این نمونه‌ها، می‌آموزند که مشکلات و ناکامی‌ها نباید موجب یأس و سردرگمی آن‌ها شود، بلکه فرصتی برای رشد اخلاقی و معنوی است.

رابعاً، تقویت انگیزه برای رشد معنوی: الگوگیری از معصومان، نوجوان را به تلاش مستمر در عبادت، دعا و اخلاق نیکو تشویق می‌کند. مشاهده زندگی معصومان، نوجوان را از سطح نظری فراتر برده و به عمل و تجربه عملی معنویت هدایت می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که دعا و مناجات، به ویژه دعا‌های صحیفه سجادیه، نقش حیاتی و همه‌جانبه‌ای در تربیت معنوی نوجوانان دارند. این ابزار تربیتی، ضمن پاسخگویی به نیازهای معنوی نوجوانان، به شکل عملی هویت دینی، فضایل اخلاقی، آرامش روانی، امید و توکل، و رفتارهای اجتماعی آنان را شکل می‌دهد و تثبیت می‌کند. نوجوانان با تمرین دعا و مناجات، می‌آموزند که با صمیمیت و توکل به خداوند ارتباط برقرار کنند، خطاهای خود را اصلاح نمایند و صبر، شکر و نیکوکاری را در زندگی روزمره تمرین کنند. این فرآیند موجب رشد اخلاقی، ایجاد هویت معنوی پایدار و تقویت شخصیت اخلاقی متعادل آنان می‌شود. نتایج این پژوهش نشان داد که والدین و مربیان نقش کلیدی در بهره‌گیری نوجوانان از دعا دارند. آنان با ایجاد محیط حمایتی، ارائه آموزش‌های عملی و الگوگیری شخصی، نوجوانان را به تمرین مستمر دعا و مناجات تشویق می‌کنند و پیوند معنوی آنان با خدا و جامعه را تقویت می‌نمایند. همچنین، الگوگیری از معصومان، به ویژه امام سجاد علیه‌السلام، نوجوانان را در مسیر رشد اخلاقی و معنوی هدایت می‌کند و آنان را با روش‌های عملی ارتباط با خدا، مقابله با مشکلات و پرورش فضایل اخلاقی آشنا می‌سازد. در نهایت، می‌توان گفت که دعا و مناجات، ابزاری جامع و مؤثر برای تربیت معنوی نوجوانان است که تمام ابعاد نیازهای دینی، اخلاقی، روانی و اجتماعی آنان را پوشش می‌دهد. توصیه می‌شود والدین، مربیان و مؤسسات آموزشی، با برنامه‌ریزی هدفمند، نوجوانان را به تمرین منظم دعا و مناجات صحیفه سجادیه ترغیب کنند تا هم رشد معنوی آنان تضمین شود و هم فضایل اخلاقی و هویت دینی پایدار در آنان شکل گیرد.

منابع

*قرآن

- ۱- ابن بابویه، محمد بن علی، صحیفه سجاده، بی مترجم، قم، انتشارات مؤسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۵
- ۲- آلوسی، محمود، تعلیم اخلاقی قرآن، مترجم: حسین الهی قمشه‌ای، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۵
- ۳- امام سجاد علیه السلام، دعای مکارم الاخلاق، بی مترجم، قم، انتشارات دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۵
- ۴- امام سجاد علیه السلام، دعای عرفه و مناجات، بی مترجم، قم، انتشارات دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۶
- ۵- حسینی، محمدرضا، راههای تربیت معنوی نوجوانان، بی مترجم، تهران، نشر معارف، چاپ دوم، ۱۳۹۴
- ۶- حسینی، محمدرضا، مناجات و تربیت معنوی نوجوانان، بی مترجم، قم، انتشارات معارف، چاپ اول، ۱۳۹۵
- ۷- خمینی، روح الله، کتاب تعلیمات دینی برای نوجوانان، بی مترجم، قم، نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۶۸
- ۸- خمینی، روح الله، صحیفه امام، بی مترجم، قم، مؤسسه نشر امام خمینی، چاپ پانزدهم، ۱۳۷۵
- ۹- خمینی، روح الله، فقه و تربیت، بی مترجم، قم، مؤسسه نشر امام، چاپ دوم، ۱۳۷۰
- ۱۰- ربانی، محمد، تربیت اخلاقی در قرآن، بی مترجم، قم، نشر معارف اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۳
- ۱۱- ربانی، محمد، دعا و مناجات، بی مترجم، قم، انتشارات معارف، چاپ اول، ۱۳۹۴
- ۱۲- صدر، محمدباقر فقه تربیتی در اسلام، بی مترجم، تهران، انتشارات مؤسسه امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۲
- ۱۳- صدر، محمدباقر، فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، بی مترجم، تهران، انتشارات دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۷۵
- ۱۴- طباطبایی، حسن، اخلاق و تربیت معنوی، بی مترجم، قم، انتشارات اخلاق و تربیت، چاپ اول، ۱۳۸۵
- ۱۵- طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، بی مترجم، تهران، انتشارات اسوه، چاپ چهارم، ۱۳۹۰
- ۱۶- طباطبایی، محمدحسین، اصول تربیت اخلاقی در اسلام، بی مترجم، تهران، نشر اسوه، چاپ سوم، ۱۳۸۹
- ۱۷- طبرسی، محمد بن علی، راهنمایی معنوی نوجوانان، بی مترجم، تهران، انتشارات اسوه، چاپ دوم، ۱۳۸۷
- ۱۸- طبرسی، محمد بن علی، مجمع البیان، بی مترجم، تهران، انتشارات اسوه، چاپ دوم، ۱۳۸۸
- ۱۹- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، بی مترجم، قم، انتشارات فقهی، چاپ سوم، ۱۳۸۷
- ۲۰- علامه مجلسی، محمدباقر، آثار تربیتی امامان، بی مترجم، قم، انتشارات دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۲

- ۲۱- علامه مجلسی، محمدباقر، رساله اخلاقی، بی مترجم، قم، انتشارات دارالحدیث، چاپ دوم، ۱۳۹۰
- ۲۲- علامه مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بی مترجم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۸۵
- ۲۳- غزالی، ابو حامد، تهذیب نفس، مترجم: احمد آرام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۶
- ۲۴- غزالی، ابو حامد، احیاء علوم الدین، مترجم: محمد علی موحد، تهران، نشر کتابخانه اسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۸۲
- ۲۵- غزالی، ابو حامد، کیمیای سعادت، مترجم: احمد آرام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۶
- ۲۶- فاضل لنکرانی، محمد جواد، تربیت فرزند از منظر احادیث، بی مترجم، قم، نشر فقه و اخلاق، چاپ دوم، ۱۳۸۹
- ۲۷- فاضل لنکرانی، محمد جواد، اصول تربیت دینی، بی مترجم، قم، نشر فقه و اخلاق، چاپ دوم، ۱۳۸۹
- ۲۸- فاضل لنکرانی، محمد جواد، رساله آموزشی در تربیت فرزند، بی مترجم، قم، انتشارات فقه و معارف، چاپ اول، ۱۳۸۸
- قاضی طباطبایی، محمدتقی، شرح صحیفه سجادیه، بی مترجم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲
- ۳۰- قاضی طباطبایی، محمدتقی، روش های عملی تربیت معنوی، بی مترجم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۹۲
- ۳۱- قرشی، عبدالحسین، راهکارهای تربیت اخلاقی، بی مترجم، تهران، نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۸۰
- ۳۲- قرشی، عبدالحسین، تربیت اخلاقی در اسلام، بی مترجم، تهران، نشر نی، چاپ دوم، ۱۳۷۹
- ۳۳- مطهری، مرتضی، نقش عبادت در تربیت انسان، بی مترجم، تهران، نشر صدرا، چاپ دوم، ۱۳۸۴
- ۳۴- مطهری، مرتضی، اخلاق در اسلام، بی مترجم، تهران، نشر صدرا، چاپ دوم، ۱۳۸۳
- ۳۵- مطهری، مرتضی، تربیت دینی، بی مترجم، تهران، نشر صدرا، چاپ دوم، ۱۳۸۳
- ۳۶- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، بی مترجم، قم، مؤسسه انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۹۰
- ۳۷- ملاصدرا، الشواهد الربوبیه، بی مترجم، تهران، نشر دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰

